

viszonyának termékeként jöttek létre, a romantikusnak nevezhető tudatminőség változatait alakítva ki.

Befejezésül megismételjük: ezek a megjegyzéseink nem kérdőjelezték meg Fenyő István új kötetének alapvető értékeit. Ez a könyv nem pusztán egyik állomása annak

a kutatómunkának, amelynek eredményeit előző hét könyve tartalmazza, de — bizvást mondhatjuk — kiindulópontja egy tágabb horizontú, újabb szemléleti magaslatokra vezető pályaszakasznak is.

Kulfn Ferenc

VARGHA KÁLMÁN: ÁLOM, SZECCESSZIÓ, VALÓSÁG

(Tanulmányok huszadik századi magyar prózáiról) Bp. 1973. Magvető K.

Vargha Kálmán tanulmánykötetének lezszembetűnőbb sajátossága tematikai egysége. Az alcím körül is határolja azt a területet, melyhez közvetett módon csatlakozik a Schöpfung Aladáról (*A modern kritika klaszszikusa*) és a Komlós Aladáról (*A termékeny gyanakvó*) rajzolt portré. A főcím fejezi azonban ki az egyes írások lényegszerű összetartozását: Vargha Kálmán legtöbb esetben a századforduló prózáját vizsgálja, s vezető szempontul valóban kulcskérdések megválaszolására vállalkozik: 1. hogyan és mikor születik meg a modern magyar próza? 2. a századforduló irodalmában hogyan és milyen funkcióval keverednek az objektív, realisztikus, valóságábrázoló és a szubjektív, mesei-látomásos, lírai-kifejező mozzanatok? 3. mi a szerepe mindebben a szecesszióknak és mi a szecesszió viszonya a századforduló egyéb irodalmi ízlés- és stílusáramlataihoz? A kérdésekre nem elméleti választ keres, induktív módszerrel, egy-egy életmű, műfaj, mű vizsgálatával járul hozzá a bonyolult jelenségek megértéséhez. Ez leginkább a kötet első felére vonatkozik, a Szomoryról, Krúdyról, Móriczról, Török Gyuláról, Cholnoky Lászlóról, Szini Gyuláról szóló írásokra. Pap Károly (*Szorongás és látomás*) és Nagy Lajos (*A népszerűtlen klasszikus*) életműve már távolabbról kapcsolódik ide. A könyv második részébe foglalt tanulmányok is folytatják a századfordulóra vonatkozó gondolatmenetet, hiszen Vas István memoárjait (*Szerelem, dialektika, nyomozás*) és Kolozsvári Grandpierre Emil esszéregényét meg novelláit (*Tégnap és ma*) elemezve a múlt század végén kibontakozó városias-polgári irodalom továbbfejlődését kísérhetjük figyelemmel, *Mándy Iván világa* pedig tematikában, életérzésben, formai megoldásokban egyaránt rokonságot mutat nemcsak Pap Károly szorongásaival és látomásaival, hanem a századforduló bizonyos törekvéseivel is: „Annak az ízlésnek és szemléletnek, amely Mándy fiatalkori prózájában nyilvánul meg, igazi előzménye, »forrásvidéke« leginkább a század eleji stilizáló romantikában található meg, amely többé-kevésbé véglegesen meghatározta Krúdy, Szomoró, Füst Milán, Szini

Gyula és a két Cholnoky művészetét.” (325. l.)

A tematikai és elméleti egységen túl egésszé szervezi a kötetet a másfél évtized alatt készült tanulmányok közös indulati alapja: egyrészt már kialakult téves beidegződések revíziójának szándéka; pl. a Szomoró prózájának csak „szecessziós”-ságát hangsúlyozó egyoldalú felfogással szemben; másrészt nem kellően méltányolt, feledésbe merült életművek feltámasztása; pl. Török Gyula, Cholnoky László és mások esetében. Ez a felfedező, értékmentő tendencia azután a legkülönbözőbb típusú és felépítésű tanulmányokat hívja életre. Gyakran egy-egy újonnan megjelenő könyv szolgáltatott alkalmat az írói életművel való szembenézésre. *A Krúdy-problémák* Szabó Ede monográfiájából kiindulva mondja ki, hogy Krúdyt nem a múlt századi romantika és nem is párhuzamos XX. századi világirodalmi jelenségek felől kellene megértenünk, hanem a századvégi magyar irodalom fejlődéséből. Az F. Csanak Dóra által kiadott két kötetes Móricz levelezés ürügyén az író személyiségének, közérzetének szentel érdekes tanulmányt (*A levélró Móricz Zsigmond*). Nagy Lajos életművének legizgalmasabb kérdéseit (népszerűtlenségének és elfeledésének okai, pesszimizmusa, realista vagy naturalista volta) a Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent válogatás, Pap Károly novellisztikáját 1964-ben kiadott elbeszélésgyűjteménye kapcsán tárgyalja. A szakkritikából kinövő, s így ennek a műfajnak a lehetőségeit példázó tanulmányok mellett szerepelnek műelemzések: *A Pál utcai fiúkat* finom érzéssel értelmező *Felfedezés és búcsú*, valamint két Móricz regénynek, *Az Isten háta mögöttnek* és *A Jáklyának* az interpretálása, ahol elsősorban a művek életrajzi hátterével, keletkezésével foglalkozik. Ihletett portrék idézik fel a századforduló irodalmának sajátos figuráit, Szini Gyulát, Cholnoky Lászlót, Szomorót, Török Gyulát, s ugyancsak egészében teszi mérlegre Tóth Árpád barátjának, Nagy Zoltánnak az életművét. Az *Álom, szecesszió, valóság*ot élvezetes stílusa mellett talán éppen ez a műfaji sokféleség teszi olvasható-

nyossá: a szándékbeli és tematikai egységet többfajta megközelítés, eltérő módszer szolgálja.

Századvégi prózairodalmunk egyik középponti kérdése a megkésetttség, s ebből következően az európai irodalmakban nagyjából egymást követő stílusnemek összetörődése. Még meg sem születik a Balzac–Tolsztoj-féle realizmus, még csak részeredmények vannak Eötvös, Kemény, Tolnai regényeiben, éppen csak felbukkan a zolai naturalizmus Bródy-nál, Justh-nál, s már jelei mutatkoznak a próza lirizálódásának, amelyet többek között a romantika továbbélése, Jókai, Mikszáth jelenléte is inspirál. Vargha Kálmán Cholnoky Lászlóval kapcsolatban mondja: „a századforduló korának álomidéző, vizionárius regényessége valóban a bizarr tündériesség felé stilizálta tovább Jókai romantikáját.” (196. l.) Szini Gyula a „francia szimbolista” mellett sajátos módon Jókai is úgy tekintett, mint egyik mintaképére, könyvet is írt róla.” (62. l.) Krúdy-nál meg egyenesen szembeötöl a Jókaitól, Mikszáthtól való elindulása. Mindez nemcsak annak a vizsgálathoz teszi szükségessé, hogy miképpen fejlesztik tovább a századvég szimbolista, szecessziós stb. prózatörekvései Jókai és Mikszáth művészetét, hanem arra is ráirányíthatja figyelmünket, hogy a magyar késő romantikus próza milyen sajátosságai nyújtottak erre lehetőséget. Ami a realista regény világképe felől nézve fogyatékoság (az okozatiság, a motiváció, az ontológiai, empirikus valóságátudat hiánya stb.), az a századforduló álomszerű, tünékeny hangulatokba oldó, vizionárius és költői jelképeket felhasználó ábrázolása számára bátorító példává válhatott. Más kérdés, hogy pl. Krúdy-nál mintha negatív következményei is volnának ennek az összekapcsolódásnak: nyugat-európai prózairó kortársai, akiknek ábrázolásmódjával összefüggésbe szokták hozni, a pszichológiai realizmus utáni, azon túli jelenségek, Krúdy azon innen van.

A stílusoknak ez az összetörődése még később is elhatározó jelentőségű: Szabó Dezsőnek a magyar próza fejlődését befolyásoló stílusában például az expresszionizmus jellemző fordulatainak szomszédságában ott van mindaz, amit a magyar (Jókai) és a francia (Hugo) romantikától örökölt. Vargha Kálmán igen szemléletesen mutatja be ezt az összetörődést, illetve felgyorsult fejlődést Szomory novellairói művészetének fejlődésrajzában, amikor egy korszakból való három elbeszélésének lehetőségeit taglalja: „a *Lázár*-ból egy érzékletes hatású, nagyon határozott kompozíciójú, maupassant-i realiztikus novellatípus körvonalai bontakoznak ki, a *Sodoma vége* egy vizionárius eréjű naturalista művészet útját igéri, a *Levél a halálból* fantasztikum és pszichologikum érdekes

találkozásának termékeny kapcsolatát jelzi. Mindhárom írásban már az érett Szomoryra vall az ábrázolást átható, erős liraiság.” (14. l.) Ha hozzátesszük, hogy a tanulmány a balzaci eszménytől indulás stádiumától kíséri végig Szomory fejlődését a „muzikális élmények rezonálására is alkalmas”, oldottabb, ritmikusabb stílus kialakításáig, amely „elmosódó, bizonytalan körvonalú hangulatok visszaadására” képes, akkor nyilvánvalóvá lesz, hogy egyetlen író nem is olyan hosszú pályaszakaszán látjuk igazolni álom és valóság, kifejezés és ábrázolás dialektikáját. Hogy Vargha Kálmán ez a feszültség érdekli a magyar próza fejlődésében, arra példa lehet Szini Gyuláról szóló írása. Jelentőségét lírai törekvéseiben látja, a lélektani és epikus elemek rovására érvényesülő hangulati és hangulatvarázsló tényezőkben (56. l.). Objektív és szubjektív, valóságtükröztető és álomszerű tendencia jelenlétét fedezi fel mai irodalmunkban Mándy Ivánnál.

A századforduló különböző prózatörekvései egy-egy írónál, sőt egy-egy műben is oly mértékben keverednek, hogy szinte kibogozhatatlan, szetelemmezhetetlen együttest alkotnak. Könnyű ilyenkor a kutatót megéróni a fogalmak tisztázatlanságért, már nehezebb a szimbolizmus, az impresszionizmus, a szecesszió prózai változatát pontosan körülhatárolni. A magyar irodalomtudományban erre még nem történt egzakts kéréslet, a különböző európai irodalmakban pedig eltérő dolgokat értenek egy-egy fogalmon. Különösen bonyolult a prózai szimbolizmus meghatározása, mert ez esetben feltűnően elégtelen a művek felszíni, stílári jelenségeinek a szecessziós vagy impresszionisztikus próza esetében szokásos számbavetele, a vizsgálatnak elengedhetetlenül ki kell terjednie a világképre, kompozícióra, jelentésrétegekre stb. Vargha Kálmán érzékeli a tárgyalt írók prózájának átmeneti jellegét. Szomory Dezsőt, Szini Gyulát, Elek Artúrt „romantikus-szecessziós-szimbolista” prózairóknak nevezi (17. l.), Szini Gyulával kapcsolatban „a századfordulós szecesszió zárt szimbolizmusá”-ról beszél (26. l.). Krúdyról egyik helyen azt írja, hogy prózában „együtt jelentkezik romantika és naturalizmus, szimbolizmus és impresszionizmus, anderseni reminiscenciákat ébresztő meseszerűség, romantikus színezetű orosság, az idő megállításának, a történelemből való kilépésnek a nosztalgijája, mindent átszínező archaizálás, a valóság eksztatikus átélésének igénye, ... az egyén létének mint szerepnek az átélése, a stílus dekoratív pompája, önburjánzó gazdagsága, festőisége, a mondatfűzés zeneisége és az erős stilizáló hajlam...” (114. l.) Egy másik helyen, Szinivel szembeállítva azt sugallja, hogy Krúdy szimbolizmusának specifikuma és nagysága abban áll, hogy

grandiózus mitológiát szőtt alakjai köré (73.1).

A kérdés bonyolultságát fokozza, hogy a szecesszió is sűrűn él olyan szimbolikával, amelyet Vargha Kálmán Szini vagy Szomoró szimbolistának nevezett novelláiból kimutat. A szigorúbb szétválasztás lehetőségét itt az teremtené meg, ha prózai szimbolizmusnak csak a világkép, kompozíció, életérzés stb. szempontjából a szimbolizmussal összefüggő jelenségeket fogadnánk el, s ha a szecesszió dekoratív szerepű jelképszerűségét éppen a benne érvényesülő funkció révén különítenénk el az önkifejező, többjelentésű szimbolizmustól. Ez a kérdés megkerülhetetlen lesz a Krúdy életmű vizsgálója számára. Mert szerintünk nem elsősorban a pszichológiai, alkotáslélektani rejtélyek az okai a bizonytalanságnak, melyekre egyébként Vargha Kálmán tanulságosan figyelmeztet („Krúdy élte vagy inkább szemlélte az életet? Az élet volt-e számára igazán fontos vagy az irodalom? ... mi volt ennek a látszólag mozgalmas életnek a mélyén? ... miért lett író a tizenhat éves fiatalemberből, aki élvezte a táncot, az italt, a mulatozást?” 106–107. l.), hanem a tüzetes formai-műfaji-stilustörténeti elemzés hiánya, melyről Szabó Ede is lemond az *Arcok és vallomások* sorozat profiljához igazodva. Ha Krúdy esetében szimbolizmusról van szó, akkor az teljesen egyedi, egyéni képződmény, olyan, mint Adyé, aki fogatékosan ismerte a francia szimbolistá-

kat, arról nem is beszélve, hogy olyan szimbolizmusra, mint az övé, semmiféle példát nem találhatott a franciáknál. Ezért fontos a magyar késő romantika és a századvég vizsgálata, amelyet Vargha Kálmán sürget, hogy ezt a sajátos, egyszeri képződményt megértsük. Ha azonban prózájának konstans elemét a jelenből való elvágyódás romantikus nosztalgijában látjuk (115. l.), akkor túlságosan is a neoromantikához kapcsoljuk; holott lényeges vonások: mindent átható lírája, önkifejező szándéka, jelképekkel való átszővöttsége modernebb jelenségévé avatja, nem a *Nyugatot* megelőző korszakhoz fűzi, hanem a *Nyugat* keretein kívül megvalósuló egyéni kísérletté teszi. Mélysegesen igaz van a *Krúdy-problémák* tételének: „A kritikának azok a normái, szempontjai, amelyek a legtöbb huszadik századi író esetében alkalmas eszközök az életmű megközelítéséhez, Krúdy műveivel kapcsolatban többnyire használhatatlannak bizonyulnak.” (113. l.) Ady szimbolizmusához Horváth János már 1910-ben kulcsot talált, Krúdy esetében ez még várat magára. A tanulmányok érdeme azonban nemcsak abban van, hogy felhívják a figyelmet a századforduló prózairodalmának megoldatlan kérdéseire. Vargha Kálmán elemzőkészségével és biztos értékszempon-tjaival sikeresen oldja meg az értékfeltáras és a további kutatások kijelölésének feladatát.

Imre László

A „KORTÁRSAINK” NÉGY KÖTETÉRŐL

Csaplár Ferenc: Barta Lajos. Bp. 1973. Akadémiai K. 165 l.; Hajdú Ráfi: Sarkadi Imre. Bp. 1973. Akadémiai K. 171 l.; Imre László: Rákos Sándor. Bp. 1973. Akadémiai K. 125 l.; E. Nagy Sándor: Remenyik Zsigmond. Bp. 1973. Akadémiai K. 151 l.

Az Akadémiai Könyvkiadó „Kortársaink” sorozata az utóbbi idők könyvkiadásának és irodalomtörténet-írásának is egyik legizgalmasabb feladata, vállalkozása. A kiadónak olyan népszerű formát kellett választania, olyan kiállításról kellett gondoskodnia, hogy a sorozat majdani olvasói kedvet kapjanak a könyvecskékhez. Az egyes kismonográfiák íróinak pedig össze kellett hangolnunk a legszakmaibb irodalomtörténetírás és a legnépszerűbb ismeretterjesztés kívánalmait. S ez nem is olyan egyszerű, hiszen hol a biztosítéka annak, hogy a kitűnő irodalomtörténész jó ismeretterjesztő, illetve hogy a népszerű magyarázó megbízható irodalomtörténész is egyben? A sorozat eddig megjelent köteteknek népszerűsége és visszhangja mindenesetre azt bizonyítja, hogy e két kívánalom eddig szerencsésen találkozott, s ennek eredményeképpen az eddig bemutatott írók közelebb kerültek az érdeklődőkhöz.

S ez még akkor is nagyon jelentős eredménye e vállalkozásnak, ha kötetről kötetre, újra és újra felöltik a figyelmes olvasóban a kérdés — kivált az élő írókról szóló elemzések olvas-tán —: lehet-e a kortárs-irodalomról az irodalomtörténet-írás véglegességével szólni, minden vonatkozásban megbízhatóak, kristályosak lesznek-e azok az ítéletek, melyeket a művekről monduink, és sikerül-e, sikerülhet-e teljes értékű fejlődésrajzot adnunk egy még be nem fejezett, további meglepetéseket és fordulatokat sejtető életútról? Csak egyetlen példát e kétségek igazolásául: mire a könyvesboltok kirakataiban megjelent Imre László Rákos Sándorról írt különben hiánytalanul teljes munkája, addigra megjelent Rákos Sándor új kötete is. Az *emlék jelene*, melynek lehetősége potenciálisan benne-rejlett már az *Anyasíratóban* is, de a *Kiállításnyi csend* elemzője aligha tudta volna még teljes biztonsággal megállapítani, még ke-